

АНАЛІЗ МОНОПОЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ РИНКІВ У СТАНОВЛЕННІ КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

БАБИЧ Д. В.

доктор економічних наук

КАСЬЯНОВА А. О.

здобувач

Харків

Специфіка становища української економіки полягає в тому, що ще за часів її входження в централізовану народногосподарську систему вона відрізнялася одним із найвищих рівнів концентрації та централізації виробництва, що на пряму визначало високий рівень його монополізації. На сьогоднішній день ми фіксуємо не тільки збереження надвисокого рівня монополізації, але і його збільшення в окремих сферах, оскільки держава протягом останніх двох десятиріч, послабивши контроль над виробником, своєчасно не впровадила механізм його обмеження шляхом створення та юридичної й фактичної підтримки конкуренції. Окрім вироблених концептуальних засад для більш дієвої моделі механізму державного регулювання конкурентними відносинами на ринках товарів і послуг України, відкритим залишається надання обґрунтованих наукових рекомендацій щодо подальшого вдосконалення та контролю чинних механізмів.

Дослідженням проблем монополізації економіки займалися такі вчені, як: В. Геець, О. Гаврилишин, Ю. Архангельський, Р. Грецький, В. Лагутін, О. Перваков, В. Полуянов, І. Пороховнік, І. Коломієць, І. Михасюк, С. Мочерний, С. Панчишин та інші.

Враховуючи особливості розвитку виробничої сфери в Україні за умов її високої монополізації, дана стаття присвячена розгляду та аналізу конкурентного середовища на внутрішньому ринку країни та його впливу на вдосконалення антимонопольних заходів для покращення національної економічної безпеки держави.

Серед найбільш негативних рис впливу монополізму на економічну безпеку можна виділити такі:

- 1) не можуть повністю проявитися позитивні властивості вільної конкуренції;
- 2) відбувається деформація конкурентних відносин (змінюється гнучкість, пристосованість до ринку);
- 3) не турбуючись про підтримання сильного конкурентного тону, монополія неминуче породжує високий прибуток шляхом завищених цін на свої товари чи послуги;
- 4) знижується стійкість механізмів відтворення, що може призвести до розриву господарських зв'язків;
- 5) майже відсутнє засвоєння нових технологій, принцип зниження витрат і розширення збуту (гальмуючи стимули використання досягнень НТП, монополія робить економіку надзвичайно марнотратною, стримує її інтенсифікацію);
- 6) ціни втрачають ринкову гнучкість, недостатньо реагують на коливання попиту і пропозиції, характеризуються невисокою еластичністю;
- 7) монополія глушить імпульси, які йдуть від попиту до виробництва, що дезорієнтує інвестиційні потоки, а потреби споживачів залишаються незадоволеними.

Деформація конкурентних відносин, а також видозмінення умов ведення монополій полягає в тому, що в минулому кожний суб'єкт господарювання прагнув до повного знищення своїх конкурентів. У сучасних умовах глобалізації, тотального міжнародного партнерства та розширення транснаціональних корпорацій монополії посягання здійснюються в основному через юридичне приєднання суперників, так звану «дифузю інтересів». Відбувається це шляхом скуповування акцій, кредитних відносин, а також укладання договорів про злиття фірм (т. зв. горизонтальна інтеграція).

Підтвердженням вищесказаного слугує той факт, що інтенсивність вступу нових суб'єктів господарювання на товарні ринки (тобто темпи зростання кількості підприємств, організацій та установ на них) знизилась у 2009 році порівняно із двома попередніми роками. Цей факт свідчить про поглиблення негативних рис у розвитку структурних передумов конкуренції на вітчизняному ринку.

В Україні відсутня система контролю над державною допомогою суб'єктам господарювання, яка дозволяла б мінімізувати її негативний вплив на конкуренцію. Відсутні загальнонаціональні програми розвитку і захисту конкуренції, з урахуванням яких мала б формуватися політика Уряду та визначалися б конкретні завдання державних органів у цій сфері. Недостатньою у здійсненні заходів, що сприяли б запобіганню та виявленню порушень законодавства про захист економічної конкуренції, є участь органів галузевого і територіального управління економікою. Ними, як правило, не забезпечується належний аналіз товарних ринків, моніторинг з метою аналізу та прогнозування їх розвитку, стану конкуренції на них, під час прийняття управлінських рішень не здійснюється оцінка їх наслідків для конкуренції [6]. Окрім вищезазначених вад у державному регулюванні, недостатньою є культура конкуренції у суспільстві (викривлене поняття суспільством моральних законів, на яких ґрунтуються конкурентні відносини), що стримує розвиток економічної конкуренції.

Загалом світова фінансово-економічна криза 2009 р. негативно вплинула на виконання державних програм щодо зменшення впливу монополізму. Внаслідок цього, зокрема, за 2009 р. порівняно з 2008 р. обсяг ВВП скоротився (у цінах 2007 р.) на 15%, обсяг промислової продукції – на 21,9% [4]. За 2009 р. у цілому фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування виявився від'ємним – негативне фінансове сальдо склало 31,6 млрд грн. Збитковими виявилися, зокрема, промисловість, будівництво, роздрібна торгівля, фінансова діяльність. Сукупний розмір збитків за напрямками економічної діяльності, що виявили від'ємний фінансовий результат, склав 5,7% від розміру ВВП за рік [4]. Особливо негативно вплив світової фінансово-економічної кризи проявився в деяких галузях національної економіки, що характеризуються значною часткою ринків з несприятливими передумовами для внутрішньої конкуренції. Наприклад, у машинобудуванні обсяг виробництва за рік скоротився на 44,9%, у виробництві окремих неметалевих мінеральних виробів – на 38,5%, на підприємствах з випуску основної хімічної продукції – на 32,1% [3].

Оцінити структурні передумови конкуренції в національній економіці дозволяє визначення співвідношення сукупних часток підприємств, що діють на ринках різних типів, у загальному обсязі реалізованої продукції (табл. 1). Результати розрахунків щодо ринків

України, здійснені на основі опрацювання даних щодо 422 загальнодержавних і 3441 регіональних укрупнених (агломерованих) ринків, виявили, що на початок 2009 р. більше половини продукції реалізовувалося суб'єктами господарювання, які діяли на ринках, де структурні обмеження конкуренції відсутні. У той же час на олігопольні ринки припадало 16,6% загального обсягу реалізації, на ринки з ознаками індивідуального домінування – 22,6%, на ринки, де структурні передумови конкуренції відсутні (частка найбільшого підприємства перевищує 90%) – 6,5% [3].

Порівняння зі становищем на початок 2008 р. засвідчує певне зменшення секторів з конкурентною структурою та з ознаками індивідуального домінування з одночасним збільшенням частки ринків «чистої» монополії та олігопольних ринків [3].

Слід зазначити, що збільшення частки ринків «чистої» монополії багато в чому пояснюється зростанням цін на послуги залізничного транспорту (монополізований ринок), унаслідок чого обсяг реалізованої продукції у галузі суттєво збільшився. Збільшення частки олігопольних ринків за рахунок частки ринків з ознаками індивідуального домінування пояснюється насамперед зниженням рівня концентрації у нафтопереробці, у видобуванні металевих руд, а також зростанням частки відповідних ринків (насамперед за рахунок ринків з конкурентною структурою) у хімічному виробництві [3].

Стримуючим фактором розвитку промислового виробництва виступають завищені тарифи на послуги природних монополій. Можна зробити припущення, що у період кризових проявів суб'єкти природних монополій намагалися підтримати і покращити своє фінансове становище за рахунок отримання додаткової монопольної ренти.

За результатами проведеної Антимонопольним комітетом України у 2009 р. роботи, Комітетом було підготовлено проект Концепції реформування системи державної допомоги суб'єктам господарювання. На Концепцію було покладено декілька найважливіших завдань в умовах, що склалися:

- ✦ створити систему моніторингу показників стану конкурентного середовища, реєстру державної допомоги на національному рівні з метою збалансованого розвитку;
- ✦ складати щорічні звіти про обсяги та форми державної допомоги згідно із міжнародним стандартами;

Таблиця 1

Структурні передумови конкуренції в економіці України*

Тип ринків	Частка підприємств, що діють на ринку певного типу, у загальному обсязі виробництва (реалізації) у % на поч. року					
	2001 р.	2004 р.	2005 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
З конкурентною структурою	53,9	54,3	55,4	53,1	56,7	54,3
Олігополія	11,6	15,3	13,6	14,4	12,0	16,6
З ознаками індивідуального домінування	22,7	19,9	22,1	25,8	25,6	22,6
«Чиста» монополія	11,8	10,5	8,9	6,7	5,7	6,5

*Джерело: Державний комітет статистики України [4].

- ★ запровадити дієвий контроль за впливом наданої держдопомоги на конкуренцію [5].

Результатами, що мають бути одержані при виконанні даної Концепції, стануть: *по-перше*, прозорість функціонування системи державної допомоги; *по-друге*, мінімізація негативного впливу державної допомоги на конкуренцію та міжнародну торгівлю; *по-третє*, виконання міжнародних зобов'язань України згідно з Угодою про партнерство та співробітництво між Європейськими Співтовариствами і Україною; *по-четверте*, прогрес у переговорному процесі щодо створення зони вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом [5].

ВИСНОВКИ

Розширення монополій шляхом злиття компаній та збільшення міжнародного партнерства в Україні та в світі де-юре і де-факто свідчить про настання в економічному житті нових тенденцій, які, з одного боку, позитивно впливають на ряд таких факторів, як об'єми та швидкість продажу товарів та отримання послуг завдяки збільшенню швидкості інформаційних потоків і зменшенню трансакційних витрат, а, з іншого боку, такі тенденції крок за кроком зменшують шанси малого та середнього бізнесу стабільно функціонувати на конкурентному ринку. Безпека конкурентних відносин, таким чином, буде залежати переважно від здійснення в Україні реформ, націлених на справжнє становлення ринкової економіки. Переваги конкуренції за таких умов будуть очевидними, і їх необхідно буде враховувати підприємцям у практичній господарській діяльності.

Державне індикативне втручання є засобом стимулювання економічного розвитку і спрямоване на досягнення певних економічних і соціально-політичних вигод, як-то підвищення конкурентної спроможності економіки чи окремих її галузей, вирішення соціаль-

них проблем, виправлення регіонального дисбалансу. Головним принципом поставлених перед державою завдань повинен залишатися контроль, оскільки без належних заходів втручання держави в роботу ринку викривлюється механізм конкуренції на товарних ринках і неефективно використовуються державні кошти. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про Антимонопольний комітет України»: за станом на 26 листоп. 1993 р. / Відомості Верховної Ради України.– Офіц. вид.– К. : № 3659-XII.
2. Закон України «Про захист економічної конкуренції»: за станом на 11 січ. 2001 р. / Відомості Верховної Ради України.– Офіц. вид.– К. : № 2210-III.
3. Економічна конкуренція в Україні: загальний стан та тенденції розвитку у 2009 році [Електронний ресурс] / Антимоноп. Комітет України.– Режим доступу : http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article?art_id=161803&cat_id=178004.
4. Доповідь «Про соціально-економічне становище України станом на 2009 рік» [Електронний ресурс] / Держ. ком. статистики України ; Відділ оперативних інформаційних ресурсів.– К. : 2010.– 98 с.– Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
5. Концепція реформування системи державної допомоги суб'єктам господарювання [Електронний ресурс] / Архів Офіційного Вісника України.– КМУ, від 13 січ. 2010 р. №81-р, Київ.– Режим доступу: <http://ovu.com.ua/articles/5066-pro-shvalennya-kontseptsiyi-reformuvannya-sistemi>
6. Концептуальні засади удосконалення системи захисту економічної конкуренції в Україні [Електронний ресурс] / Антимоноп. Комітет України.– Режим доступу : http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article;jsessionid=FE682938579288169914D96143974CC4?art_id=179045&cat_id=179044